

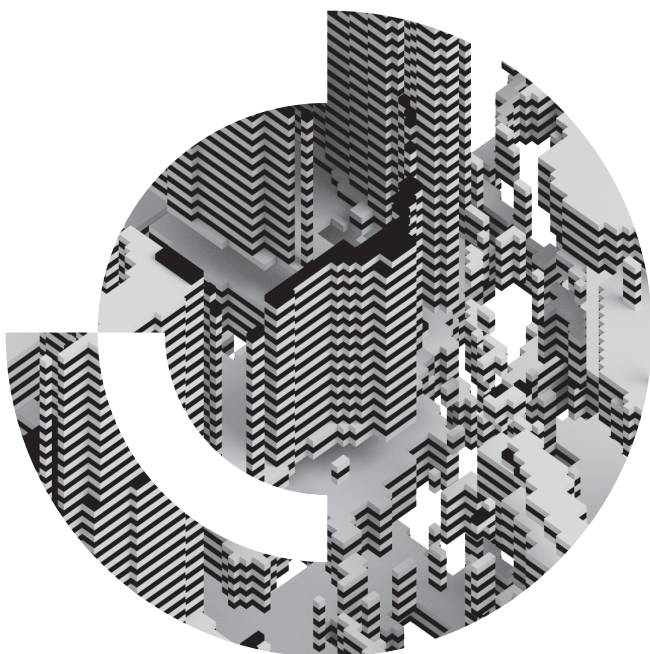
DIRCNA

VII/02

a designkultúra folyóirata

_városírás

Disegno

A DESIGNKULTÚRA FOLYÓIRATA

Szaklektorált, szabad hozzáférésű tudományos folyóirat

A szerkesztőbizottság tagjai:

VICTOR MARGOLIN, PROFESSOR EMERITUS: UNIVERSITY OF ILLINOIS (1941–2019)
Roy Brand, Associate Professor: Bezalel Academy of Arts and Design, Jerusalem
Loredana Di Lucchio, Professor: Sapienza University of Rome
Jessica Hemmings, Professor: University of Gothenburg
Lorenzo Imbesi, Professor: Sapienza University of Rome
Kapitány Ágnes, emerita professzor: MOME Budapest
Kapitány Gábor, egyetemi magántanár: MOME Budapest
Viktor Malakuczi, Research Fellow: Sapienza University of Rome
Szónyi György Endre, egyetemi tanár: SZTE; Visiting Professor: CEU

Szerkesztők: Gyenge Zsolt, Horváth Olivér, Szentpéteri Márton;
Wunderlich Péter (projektmenedzser). Alapító szerkesztő: Fiáth Heni (2014–2018).

Arculat: Skrapits Borka

Célkitűzések:

A Disegno a designkultúrák minden aspektusáról és minden szereplőjétől – alkotóktól, teoretikusoktól, kritikusoktól, menedzserektől és oktatóktól – vár kritikai természetű tanulmányokat, esszéket és recenziókat. A designkultúra fogalmát tágan értjük: célunk a tervezett környezet, s a vele kapcsolatos praxisok és diskurzusok világának együttes vizsgálata. E poszt-diszciplináris szemlélet túllép a művészet, a vizuális kultúra és a design világának megkülönböztetésén, s a kreativitáshoz kötődő témák összessége iránt fogékony. Amellett, hogy vitaforumot biztosítunk a designkultúrával törődő szerzők számára, célunk, hogy ily módon a designkultúráról folyó beszéd létjogosultságát is erősítsük a hazai tudományosságban.

Minden tanulmány két külső bíráló általi anonim lektoráláson (double-blind peer review) esik át.
Publikációs díjat nem számítunk fel.

Kapcsolat: Moholy-Nagy Művészeti Egyetem
Budapest, Zugligeti út 9–25.
disegno@mome.hu

A Disegno teljes tartalma elérhető online: disegno.mome.hu

Felelős kiadó: Koós Pál
Kiadó: Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, 1121 Budapest, Zugligeti út 9-25.

ISSN: 2064-7778 (nyomtatott) **ISSN:** 2416-156X (online)

Creative Commons Licenc

Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 Nemzetközi licenc alapján használható fel.

Tartalom

előszó

- 004** Szentpéteri Márton: *Városírás, városbeszéd*

tanulmányok

- 010** Novák Veronika: *Páratlan Párizs – Metropolisz-élmény a modernitás előtt*
- 032** Borda Réka: *Kié a(z irodalmi) város? Genderkérdések az írott terekben*
- 050** Ady Mária: *„Bovaryné a panelban”: Lakótelep a francia filmekben*
- 074** Sirató Ildikó: *Budapest, színházi város*
- 092** Őry Júlia: *„Tisztelt Kollégánk! Közös játékra hívjuk...”:
A Keszthely ’81 pályázat a kelet-európai konceptuális városépítészet kontextusában*
- 112** Hulesch Máté: *A város mint konkrét utópia:
Henri Lefebvre városelméleti munkássága a spekulatív designelmélet kontextusában*
- 130** Jakabfi-Kovács Boglárka: *A nemnövekedés alakú tér.
A köztértervezés lehetséges új körvonalai*

esszék

- 154** Hámori Péter: *Város és homok*
- 168** Kulcsár Géza: *Arkhé-tech-túra: A város mint kozmológiai intervenció*
- 178** Dobos Bence László: *Atmoszférikus séták*
- 188** Bánki Éva: *Egy múlt nélküli város emlékezete.
Brazíliaaváros a történelem és a kultúra tükrében*
- 200** Barta Fruzsina és Horváth-Farkas Zsófia: *Átmeneti város.
Tartós ideiglenes városi beavatkozások Hollandia nagyvárosaiban*

- 210** **a szerzőkről**

KIÉ A(Z IRODALMI) VÁROS?

GENDERKÉRDÉSEK AZ ÍROTT TEREK BEN

Borda Réka

ABSZTRAKT

A gender által meghatározott terek (*gendered spaces*) „toposzként” a mai napig jelen vannak az irodalmi művekben. Tanulmányomban a nyilvános (főként városi) és a privát narratív terek viszonyát vizsgálom meg a társadalmi nemek szempontjából. Először témám rövid társadalmi-irodalomtörténeti háttérét nyújtom, majd a textualizált genderterek szimbolikus jelentéseit vizsgálom meg, azok trauma-elbeszélői lehetőségeit szemügyre véve. Ezt követően a kognitív narratológia és a feminista narratológia metszéspontjaként az említett toposz tudásgeneráló aspektusát mutatom be a *probability design* és a 4E kogníció elméletén keresztül, végül pedig kitérek a feminin-maszkulin irodalmi terek tágabb problematikájára a történelmi emlékezet és az irodalmi kánonformálás tükrében. Célom, hogy szintetizáljam az ez idáig keveset taglalt ismereteket az irodalmi genderterekről, valamint hogy rámutassak: nemcsak írói és olvasói, hanem tervezői szempontból, valamint a designkultúra-tudomány oktatását tekintve is szükséges tudatosan megközelíteni a textualizált tereket.

#gender, #feminista földrajz, #városírás, #kognitív narratológia, #irodalomtörténet

https://doi.org/10.21096/disegno_2023_2br

1. BEVEZETŐ

Louise C. Johnson szociológus egyik óráján felmérést végzett diákjai körében. Arra kérte őket, hogy csoportonként készítsenek listát olyan terekről, amelyeket reflexszerűen a férfi, illetve női nemhez kapcsolnak. Az eredmény azt mutatta, hogy a csoportok összességében nemcsak kevesebb teret kötöttek a nőkhöz, mint a férfiakhoz, hanem arra is rávilágított, hogy a férfiak tereiként főként a döntéshozói, illetve általában az olyan publikus tereket képzeljük el, mint a parlament épülete, míg a nőket a privát terekhez, például a konyhához kötjük (Johnson, 1990).

Ez a gender alapú térbeli szeparáció az irodalmi művekben megjelenő nő tereket szemügyre véve is kirajzolódik, akár klasszikus, akár kortárs művekre gondolunk, erről azonban kevés szó esik, mind a feminista narratológiában, mind a kognitív irodalomtudományban, mind pedig a designkultúra-tudományban. A *Disegno* jelen különszámának felhívása Delacroix-t idézte a várostapasztalat tizenkilencedik századi változásáról: hiába utazhatják be az emberek „egész Európát, olyan benyomásuk marad, mintha sosem léptek volna ki [...] az ízléstelen pályaudvarokból,” (Disegno CfP, 2023) – a fentiek fényében ekként módosíthatjuk kijelentését: hiába utazhatják be a nők egész Európát, az irodalmi műveket olvasva olyan benyomásunk támad, mintha sosem léptek volna ki otthonról.

E tanulmány a gender kérdéseit járja körül az írott terek kontextusában, különös tekintettel a nők és férfiak térhasználatának irodalomtörténeti megjelenítésére. Céлом rámutatni, hogy a női szereplők korlátozott térhasználata az irodalmi művekben rögzült „toposzként” jelenik meg, és újratermeli azt a képet, miszerint a nők akadályoztatva férhetnek hozzá a publikus terekhez. Az írott terek genderalapú felosztása továbbá a női traumák és a nők történelmi emlékezetben elfoglalt helyének marginalizálódásához is vezethet. A most következőkben – a feminista és kognitív narratológia elméleteire támaszkodva – igyekszem bebizonyítani, hogy az írott szöveg jelentős hatással lehet világszemléletünkre és tervezett tereinkre. Mind ebből kifolyólag a tanulmány a szövegbe írt genderterek újragondolását javasolja az irodalmi és társadalmi egyenlőség előmozdításához.

Többnyire az európai kultúrában klasszikus irodalomként aposztrofált műveket fogok kiemelni, amelyek a kontinens irodalmi kánonjának részei, míg a kortárs példák szerzői nívós szakmai sikereknek örvendenek. Emellett a hazai kanonizált és a magyar kortárs szcénában közismert

¹ A „globális hadi kaland” természetesen nem kizárólag a homéroszi világ sajátossága, ugyanakkor mivel a tanulmány az európai irodalmi hagyományokra fókuszál, az Iliász és az Odüsszeia véleményem szerint megkerülhetetlen példa.

² Ez a kettős pólus a görög szobrokban is megfigyelhető: míg a férfi testet ábrázoló szobrok aktívak (pl. sportolnak), addig a női aktok passzívak (összeszorított lábbal állnak és takarják magukat).

szerzők műveit is felhasználom érvelésemben. Bár mindez egyértelműen széles időbeli távlatot ölel fel, meglátásom szerint a tág történelmi perspektíva különösen alkalmas arra, hogy rámutasson: annak ellenére, hogy a genderizált terek határai, minőségei koroktól függően eltérhetnek egymástól, és számos kulturális, társadalmi, gazdasági és vallási tényező eredményeként alakulnak ki (Daphne, 1993), a fiktív terek genderalapú megosztottsága régóta az írott alkotások része, tehát az időbeli távlatok ellenére is rögzült „toposzként” értelmezhető.

2. AZ ÍROTT GENDERTEREK, VALAMINT A NŐI-FÉRFI ÁGENCIA A TÁRSADALOM- ÉS IRODALOMTÖRTÉNET TÜKRÉBEN

A női térhasználat korlátozottsága már az európai kultúra alappilléreként számontartott görögök fennmaradt írott emlékeiben is megfigyelhető.

A nők mellékszereplői voltak mind a társadalmi, mind a kulturális folyamatoknak, míg a férfiak önálló, korlátlan térhasználata a jogi és kulturális lenyomatokon túl a klasszikus irodalmi művekbe is beépült. Így például az Odüsszeiába, amelyben szinte kizárólag Odüsszeusz és férfi kísérei rendelkeznek ágenciával, míg Odüsszeusz felesége, Pénélopé éveken át, szinte „mozdulatlanul” várja, hogy férje hazatérjen.¹ Hasonló szerepek figyelhetők meg az Iliászban, amelyben bár Heléna a háború kiváltója, a valódi cselekvő felek a férfiak.²

Azonban hibás megközelítést alkalmazunk, ha az aktív-passzív szerepek felől közelítjük meg ezeket a műveket, elvégre Homérosz Nauszikaája is ágenciával rendelkező szereplő, ahogyan Szophoklész hősnője, Antigoné is kifejezetten potens karakter. Helyesebb a férfiak és nők terei szerint megvizsgálni a történeteket, ugyanis az Odüsszeiában megjelenő női karakterek, akár Nauszikaát, akár Pénélopét említjük, saját háztartásukban vagy birtokukon jelennek meg. „A heroikus történetek mögött [...] a nők ritkán beszélnek, hoznak döntést, és semmilyen ügybe nem vonják be őket a háztartáson kívül,” írja Violy Purnamasari a görög mitológiák és homéroszi eposzok kapcsán (Purnamasari, 2021).

A görög mítoszok és eposzok ugyanakkor nem szűkíthetők le kizárólag egyéni döntésekre és gender szempontokra, hiszen minduntalan felvetik azt a kérdést, hogy a látszólag korlátlan térhasználattal élő férfi szereplők mennyire az istenek játszmaí, beavatkozásai hatására változtatnak helyet vagy hoznak olyan döntéseket, amelyek továbblendítik vagy akadályozzák őket útjuk során. Odüsszeuszt az istenek kárhóztatják bolyongásra, és Pallasz Athéné például közvetett módon is szabotálja hazatérését azáltal, hogy megjelenik Nauszikaá álmában, hogy Odüsszeusz elé vezesse őt. Mindazonáltal a szereplőknek van döntési lehetősége. Bár Kirké istennő varázserejével disznóvá változtatja Odüsszeusz társait és ráveszi a hőst, hogy egy éjszakára az övé legyen, Odüsszeusz ezután

egy évig élvezzi a nő vendégszeretetét, megfedkezve arról, hogy vissza szeretne térni Ithakára.

Mindezek tükrében tehát kijelenthető, hogy bár az istenek igyekeznek kontrollálni a halandók akaratát és szabad térhasználatát, Odüsszeusz így is tágabb terekbe juthat el és nagyobb ágenciával rendelkezik azokban, mint például a felesége. Az eposz legjelentősebb narratív feszültségét eleve az Odüsszeusz és Pénélopé közti térbeli távolság szolgáltatja, és míg Odüsszeusz számtalan kalandba keveredik, addig Pénélopé a saját háztartásában is csak korlátozottan, diszkréten jelenik meg, gyakran az ún. megaron, a közösségi tér határán maradvá (Fletcher, 2008).

Az eposzokban központi szerepet kapó kalandozás „toposza” újra és újra megjelent az európai történelem alakulása függvényében, akár a háborúkat, akár a keresztes hadjáratokat, akár az új földrészek felfedezését, akár a „szimpla” bolyongásokat említjük. Az eposzokból kinövő pikareszkek, kalandregények és verses történetek és -regények terei, amelyek vagy a férfiakat érintő társadalmi egyenlőtlenségeket (Aucasin és Nicolette), vagy bolyongásukat (Don Quijote), vagy jellemfejlődésüket (Candide) mutatják be, hasonlóan az Odüsszeia tereihez, szintén férfiak által belakott és használt terek.

A kalandozás ideája még a XVII-XIX. században is visszatérő irodalmi „toposz” volt, amikor az arisztokrata, húszas éveik elején járó fiatal férfiak a Grand Tour jegyében barangoltak Európában (lásd Johann Wolfgang Goethe: *Utazás Itáliában*). A privát tér erre az időszakra végképp azzá a helyszínné vált, ahová visszaszorultak a nők, akár közbiztonsági okokból (például a közvilágítás hiánya okán), akár a jogi szabályozások miatt, akár a társadalmi elvárásokból kifolyólag (Fraser, 1999).

Mindez természetesen nem feltétlen jelentette azt, hogy a nők nem hagyhatták el a számukra kijelölt helyeket, sokkal inkább azt, hogy a nők tágabb értelemben vett (az otthonon és annak szűk környezetén túl történő) mozgása szinte minden társadalmi rétegben társfüggővé vált, ugyanis a publikus terek nem voltak biztonságosak számukra, a szabad térhasználatot pedig írott és íratlan szabályok korlátozták, amelyek az urbánus miliőben még szembetűnőbbé váltak. Csak hogy egy kora középkori példát említsünk: az angolszász területekről fennmaradt tanítóversikék arra intették a lányokat, hogy maradjanak otthon, illetve azt is elmagyarázták nekik, hogy amennyiben mégis kimozdulnának, hogyan viselkedjenek „helyesen” (Hanawalt, 1998). „Ne bolyongj céltalanul a városban, ne járj egyik helyről a másikra, ne keresd a bajt. [...] Maradj otthon, lányom, és koncentrálj a munkádra. [...] Ne legyél túlságosan ismerős mindenkivel az utcán. [...] Bölcsen vezesd háztartásodat,” szól például egy részlet az Így nevelte lányát a jó asszony c. versből (Elicedevallés, 2018).

Bár hosszasan folytathatnánk a görög kultúrát követő történelmi korszakok kanonizált és néphagyomány útján ránk maradt műveinek elemzését, jelen tanulmány fókuszában a városok és genderterek re-

lációja áll, ezért a most következőkben az industrializációt követő korszakokra, majd a kortárs tendenciákra is kitérünk.

3. VÁROSOK, MŰVEK, NEMEK

A társadalmi nemek szerinti térhasználat a tizenharmadik században kibontakozott első ipari forradalom során még jobban megkövült, hiszen az iparosodó városok a termelés, a munka, az irányítás, ezáltal pedig a munkakereső és döntéshozó szerepet vállaló férfiak színterévé váltak, míg a városokat körülölelő vidéki(bb) régiók, külvárosok a nők és gyermekek terei lettek (Perregaux, 2005). A földrajzi távolság tehát megszilárdult a terek és nemek között, ez pedig végképp fenntartotta a nemek közti hatalmi egyenlőtlenséget, ugyanis a nők távol maradtak a gazdasági, és ezáltal emancipációs lehetőségektől. Megfigyelhető, hogy a férfiak térbeli mozgására, kalandozására, felfedezésére építő irodalmi munkák szereplői között csak elvétve találunk ágenciával bíró női főhősöket, vagy olyan nőket, akik önszántukból hagyják el otthonukat, illetve akik képesek önmagukat felszabadítani valamilyen elnyomás alól (Whiting, 2022).

Az iparosodással mindazonáltal a városi milió is megjelent az irodalmi művekben, ahol a genderterek szeparáltsága végképp élesen kirajzolódott. A földrajzi értelemben vett feminin terek a nők jegyezte irodalmi munkákban is visszaköszönek, így például Jane Austen női szereplői villájukban és birtokaikon időznek, és ha meg is jelennek a városban, kevésbé az urbánus milióben, mintsem a nőkre szabott, „biztonságos” övezetekben (pl. ismerőseik otthona) mozognak. Azonban még a XX. század eleji alkotások, így például James Joyce Ulyssesének helyszíne is olyan nagyváros (Dublin), ahol a nőket, a kezdeti feminin városi ábrázolás ellenére kirekesztik az urbánus terekből. Ez „a dominancia, a hierarchia és hódítás tere [...], egy totális tér [full space]” (Garvey 1995, 108).

A XIX. századra vált továbbá szintén városhoz kötött, középosztálybeli, férfi kiváltsággá az ún. flâneur (városi kószáló (Hermann, 2020)) pozíció, amely az urbánus térben való performatív mozgáson túl a szimpla megfigyelésre, a tömegeből való kiválásra ösztönözte a ráérőket (Collie, 2013). Ezzel szemben a publikus tereket hosszasan használó nők sokáig javarészt a köztereken találkozó és eliető szolgálólányok, valamint a síkátorokat és sötétebb pontokat kihasználó prostituáltak voltak, míg a középosztálybeliek a városok szélén éltek (Ferguson, 2020). „[A nők] sosem merik nézni a várost, és folyton megfigyelik őket, mintha egyfajta városi panoptikumban lennének,” (Ferguson, 2020) ezáltal a női tekintet [female gaze] nem valósulhat meg a nők és városok viszonyában (Ferguson, 2020).

Bár látunk ellenpéldát erre a „flâneuse-ök” vagy az ún. „flapper girlök” (Marchiselli, 2014) megjelenésével a XX. század elején – akik a nők láthatóságát is megtestesítették a városi szövetben, illetve ezen

keresztül többek között az irodalomban (pl. Ruth Prigozy *A nagy Gatsbyje*) –, feltűnésük csupán szimulákrum, hiszen a kószáló nő mindössze az éjszaka leple alatt tűnt fel, és jelenlétét fogyasztási szokásai legitimálták, ezáltal soha nem érhetett el olyan korlátlan megfigyelői és térhasználói pozíciót, mint a kószáló férfi (Collie, 2013).

A flâneuri hagyomány az olyan, modern terekre és társadalmakra reflektáló bolyongást megjelenítő, XX. századi művekben is megfigyelhető, mint John Updike *Nyúlcipője*, amelynek főhőse, Harry Angstrom magára hagyja terhes, háztartásbeli feleségét, és kalandozni kezd a városban, vagy Szerb Antal *Utazás és Holdvilága*, amelyben Mihály a nyárspolgári élet elől menekül egész Olaszországon át. Ezzel szemben a – például kortárs – női szerzők műveiben, mint Marylinne Robinson *Háztartásában* az otthon és a szűken vett környezet kerül középpontba a szereplők mentális megpróbáltatásai ellenére is, de hasonlóan a privát tér tölt be centrális szerepet Ulickaja *Szonyecska*jában, Hang Kang *Növényevőjében*, de – hogy szintén egy XX. századi példát említsünk – Szabó Magda sem távolodik el képzeletben a *Katalin utcától*, ahol az otthon és a szűken vett környezet jelenti a biztonságot a történelmi traumák ellenére is.

Mindezzel e tanulmány nem azt kívánja bizonyítani, hogy nem találni ellenpéldákat, hanem arra szeretne rámutatni, hogy bár a szüfrazsett, majd feminista törekvéseknek hála javarészt lezajlott a nők térkövetelési forradalma Európában, olybá tűnik, a privát-publikus terek gender alapú, kognitív szeparációja továbbra is visszatérő probléma nemcsak a férfiak, hanem a nők irodalmi műveiben is. Bár ez egyértelműen „megkövesedett” toposz, amely leképezi a nők térhasználatára irányuló, fentebb röviden taglalt, ránk maradt elvárásokat és szabályokat, részben pozitív, részben viszont kritizálható változásként figyelhető meg, hogy a női szereplők térhasználatára az elmúlt évtizedekben mélyebb, komplexebb értelmezési lehetőségekkel is kiegészült.

A most következőkben azt mutatom be, milyen szimbolikával bírhatnak a textuálizált terek a női karakterek történeteit elbeszélő narratív művekben, amelyek rejtett üzeneteiket tekintve traumahordozó szimbólumként is értelmezhetők, ezáltal képesek ugyanolyan fajsúlyú emberi történetek, dilemmák, tragédiák elbeszélésére, mint a férfi karakterek által használt publikus és – specifikusabban – urbánus terek.

4. TEREKHEZ TAPADT NŐI TRAUMÁK: FÖLDRAJZI FÉLELEM

Az industrializáció óta megszületett regényekben a nők története a városokkal is összefonódott. Ennek lenyomata a város mint labirintus metaforájában is megfigyelhető, amely a nők térhasználati gátjaira rámutatva képzeli el a társadalmi elvárások áthágásának ábrándjait, nehézségeit, és annak súlyos következményeit (Cox, 2018). Így például

³ Saját szoba c. esszékötet.

Jeanette Winterson *A szenvedélyében* Villanelle történetét a város viszonyában ismerjük meg, és az urbánus terek használatához kapcsolódóan tudjuk meg azt is, hogyan kényszerül hozzá egy abuzív férfihoz, aki prostitúcióra kényszeríti (Cox, 2018).

A városi tereket is tartalmazó irodalmi művekben, főként a XX. század végéig, a női karakterek marginális helyszíneken jelentek meg, így például olyan otthoni környezetben, amely távol helyezkedik el a hatalmi központtól vagy amit ún. határterületekként [liminal spaces] jellemezhetünk, ahol a moralitás és társadalmi elvárások elmosódnak, míg a férfiak által írt férfi karakterek, bármennyire is marginális osztályhoz tartoznak, kevesebbszer tapasztalnak meg éles határokat a privát és publikus tér között (Garvey, 1995).

Mindez azt is implikálja, hogy az otthoni tér elhagyása a női szereplők esetében javarészt szélsőséges esetekhez köthető, tehát vagy trauma hatására, vagy a szabad mozgás iránti vágyból következik be, ez utóbbi azonban szintén traumához, tragédiához vagy nyomorhoz vezet. Ez a jelenség már az első ipari forradalom előtt alkotó férfi szerzők női karakterei esetében is megfigyelhető: Kunigunda környezetét például bulgárok dúlják fel, akik meg is erőszakolják. Ezt a hagyományt örökölték meg a XIX. századi szerzők is, így Émile Zola, akinek Nanája prostituáltként tartja el magát, vagy Tolsztoj Anna Karenyinája, aki szerelmét választja a férje helyett, akitől teherbe esik, később azonban boldogtalanságában a vonat elé ugrik.

A XX. századi tendenciákat megvizsgálva is hasonló értelmezési lehetőségek bontakoznak ki, a női szerzők műveit szemlélve is. Renata Viganò életművében hangsúlyos a női partizánlét, de Rakovszky Zsuzsa *A kígyó árnyéka* c. regényében is a főszereplő ambivalens érzésekkel telve veszíti el szüzességét az otthonától távol eső, erdőközepi, kietlen kunyhóban.

Megfigyelhető, hogy azok a nők, akik megpróbálnak kitörni metaforikus vagy valós – Virginia Woolf nyomán³ – „szobájukból” rendre súlyos traumát szereznek. Ennek bemutatása azonban olyan narratív stratégiaként is értelmezhető, amelyben a női írók a földrajzot titkos vagy kódolt nyelvként használják, hogy érzelmi vagy szimbolikus jelentést közvetítsenek általa (ún. geo parler femme), és azért folyamodhatnak az efféle kódok használatához, mert úgy érzik, másképp nem tudják kifejezni érzéseiket és tapasztalataikat (Stefanovska, 2019). Ahogy Judith Butler is állítja, „a testek politikai kijelentéseket tesznek azzal, ahogyan megjelennek és cselekszenek, ahogyan ellenállnak és kitartanak olyan körülmények között, ahol önmagában e kitartás ténye delegitimációval fenyegeti az államot.” (Butler, 2015, 83. o.)

E toposz nem kizárólag a velünk maradt tanítások miatt alakulhatott ki, amelyek arra intik a nőket, hogy maradjanak otthon. A félelem geográfiájának kutatója, Gill Valentine szerint amikor a nők a félelemre gondolnak, a publikus tér továbbra is a veszély, főként a szexuális erőszak

tereként jelenik meg előttük, és annak ellenére gondolnak rá ekként, hogy kutatások bizonyítják, a nők számára az otthon a legveszélyesebb hely, hiszen az a családon belüli erőszak és szexuális abúzus rejtett színtere (Perregaux, 2005).

Rachel Pain mindazonáltal eltérő szempontból közelíti meg a traumahordozó tereket. Véleménye szerint a veszélyes publikus terek képe status quóként értelmezhető, amely újratermeli azt az archaikus elképzelést, miszerint a nőknek jobb otthon, és letöri azokat az elképzeléseiket, hogy utcára menjenek a jogaikért. *„Az otthon mint biztonságos tér fikciója [...] erős konstrukció maradt, amely arra emlékezteti a nőket, hogy hol van a számukra kijelölt hely a városon belül.”* (Perregaux, 2005, 183. o.) Ahhoz, hogy behatóbban megértsük, miért problematikus hosszútávon az irodalmi terek efféle, hagyományos használata, érdemes a kognitív irodalomtudomány feminista megközelítésére sort keríteni.

5. SZÖVEGBE ÍRT GENDERTEREK A MEGTESTESÜLT OLVASÁS SZEMPONTJÁBÓL

Erwin Straus fenomenológus egy 1966-ban megjelent esszéjében amellett érvel, hogy a női és férfi „hajítás” között esszenciális különbség figyelhető meg, amely egyértelműen biológiai különbségekre vezethető vissza (Young, 1980). Simone de Beauvoir ezzel szemben azt állítja, hogy a női létet nem feltétlen biológiai különbségek határozzák meg, hanem, a férfiakkal egyetemben, a *helyzetük*, amelynek történelmi, kulturális, társadalmi és gazdasági tényezők szabnak határt (Young, 1980). Mindez azt is jelenti, hogy a női lét, annak értelmezése elválaszthatatlan attól a környezettől, amelyet használni kényszerül, és amelyen keresztül definiálni igyekszik a társadalom a nőket.

Iris Marion Young továbbá arra mutat rá, hogy bár Beauvoir főként a nők fiziológiai folyamataira helyezi a hangsúlyt, a nők városi környezetbe való testi beágyazottságára is szükséges felhívni a figyelmet (Young, 1980). Young Merleau-Pontyra építi érvelését, amikor azt állítja, a tőlünk függetlennek tűnő dolgok, valamint a világ a tudatunk kivetülése, amelyet testünk mozgásán keresztül értünk és ismerünk meg, azonban, állítja Young, mivel a nő térbeli mozgása korlátozottabb, mint a férfié, tudása nem immanenciából indul ki, hanem azzal gyakran átfedésben marad (Young, 1980).

A női lét testélménye tehát nem teljes egész, hanem egy darabos, törékeny, passzív egzisztencia, amely azért létezik, hogy nézzék és cselekedjenek fölötte (Young, 1980). Young továbbá Erik Erikson 1964-es tanulmányát is idézi, amelynek alapjául hasonló kísérlet szolgált, mint a korábban már említett Louise C. Johnsoné. Erikson azt kérte kamaszkor előtt álló lányoktól és fiúktól, hogy játékokkal mutogassanak el egy általuk elképzelt filmet (Erikson, 1964). A lányok főként enteriőrökbe helyezték történetüket, míg a fiúk jellemzően kültéri jeleneteket játszottak

el. Ez Young véleménye szerint szintén arra mutat rá, hogy a társadalmi nemek mozgása eltérő helyszínekhez köthető, és ez azt is meghatározza, milyen testélménnyel rendelkeznek a terekről, valamint a világról (Young, 1980). „Az a tér, amely a női test számára fizikailag elérhető, gyakran nagyobb kiterjedéssel rendelkezik, mint az a tér, amelyet használ és belakik [...]. A »távoli« tér olyan tér, amely a női lét számára csupán lehetőségeket vet fel abban az értelemben, hogy »valaki« mozoghat benne, de nem én.” (Young, 1980, 149-150. o.)

E megfigyelés az olvasott szöveg megtestesült élményében is tetten érhető. A kognitív irodalomtudomány egyik alapvetése, hogy az olvasás megtestesült élmény, amelynek során nemcsak mentális képeket alkotunk, hanem testélményt (megtestesült olvasás) is átélünk. A csendes olvasás ugyanis aktiválja a temporális hallóterületeket, amelyek a beszéd felismeréssel állnak összefüggésben (Kuzmičová, 2014), a narratív szövegolvasás pedig olyan agyi területeket aktivizál, amelyek a való életben előforduló helyzetek feldolgozására fókuszálnak (pl. a frontális kézmozgás területe kapcsol be akkor, amikor a szereplő megfog valamit), az eredmények pedig összességében arra engednek következtetni, hogy a narrált eseményeket nemcsak szövegi szinten dolgozzuk fel, hanem szimuláljuk is (Juárez, 2023).

Ahogy azonban Karin Kukkonen, a kognitív irodalomtudomány jeles kutatója Robyn Warhol nyomán felhívja rá a figyelmet, a kognitív narratológia és a feminista narratológia között egyelőre igen kevés a metszéspont (Kukkonen, 2018). Márpedig az irodalmi szöveget gazdagon átszővi a megtestesült élményektől hemzseggő életvilág (Kukkonen, 2018), amelynek a szereplő(k) mozgásán keresztül átélhető olvasói testélmény is része. Kukkonen a Hilary Mantel jegyezte *Margaret Thatcher meggyilkolása* c. regény részletét elemezve – amely Thatchert a mozgása, nyelvhasználata, öltözködése alapján jellemzi nőként – arra jut, hogy a női lét irodalmi megtestesülése a környezet használatát, esetünkben a városi-otthoni tér genderre kivetített relációját tekintve is a női testélmény fizikai korlátait bizonyítja (Kukkonen, 2018).

Ezek alapján az írott szöveg, valamint a szövegbe írt testek, illetve azok tudatos megfigyelése amiatt válik fontossá, mert kiemeli a testi élményeket kulturális, társadalmi, és esetünkben gender szempontból, illetve átélhetővé, empatizálhatóvá teszi azokat. „A nyelv és írás [...] elősegíti, hogy az irodalmi narratíva kihangsúlyozhasson olyan mindennapi megélt testeket, amelyek láthatatlanok maradnának a valós világ élményeinek sodrásában.” (Kukkonen, 2018, 8. o.)

Ez mindazonáltal csupán részigazság, hiszen ahogy már korábban láthattuk az irodalomtörténeti összefoglaló és a megidézett kutatói kísérletek kapcsán, a női testtapasztalat, amennyiben térbeli topozsokhoz tapad, evidenciaként rögzül, és alapvető tudásként „öröklődik” tovább az irodalmon mint tudásgeneráló technológián keresztül. Mi több, épp Kukkonen állítja azt, hogy az olvasás prediktív munka,

tehát a szöveg befogadása során kognitív útvonalakat, lehetséges kifizési folyamatokat tervezünk, és folyamatos tudásokat, jelentéseket dolgozunk ki. Az irodalom tehát Kukkonen felfogásában nemcsak lehetőség design [probability design], hanem jelentés-csináló [meaning-making] folyamat is, amelynek köszönhetően a szövegbe írt megtestesült tapasztalatokból kiindulva állítunk fel tudásokat a világról (Kukkonen, 2024).

A kogníciót kulturális technológiák alakítják, így például a nyelv, az olvasás és az írás, vagy épp az emberi, kulturális tervezett környezetek (Kukkonen, 2024). Az irodalom „különleges tervezői környezetet alakít ki az emberi gondolkodás számára, általában új lehetőségeket nyit meg kognitív állapotaink tudatosságának alakítására,” (Kukkonen, 2024) amelyek nemcsak változhatnak, hanem rögzülhetnek is, így tehát az írott terek genderfelosztása képes lehet megerősíteni azt a kognitív toposzt – illetve olvasás közben és az így megképződött tudáson keresztül előírni –, hogy a privát tér női, míg a publikus tér férfi fennhatóság alá esik.

Láthatjuk tehát, hogy miért fontos kritikusan hozzáállni a szövegtestben megjelenő genderterekhez, amelyek azonban nem kizárólag kognitíven és világszemléletünkben képesek torzítani a nők térbeli lehetőségeit, hanem a nők térhasználatára épülő irodalmi műfajok egyes műveinek megítélését, és hosszú távon a női szerzők kanonizálódását is befolyásolhatja. A most következőkben ezekre térek ki röviden.

A SZÖVEGBE ÍRT GENDERTEREK TÁGABB PROBLEMATIKÁJA

Alice Munro Nobel-díjas író első kritikusa „visszaküldte a konyhába” (Tönkö, 2020), míg a Man Booker-díjas olasz kortárs szerzőről, Elena Ferrantéről ekként nyilatkozott egy kritikusa: „*Ferrante egész ügyes történetmesélő. De nem író.*” (Tönkö, 2020) E szerzők női sorsokat dolgoztak fel műveikben, amelyekhez evidens módon a nők térbeli korlátozottsága is fűződik. Az enteriőrökben játszódó párkapcsolati és gyermeknevelési problémákat, a szülés utáni depressziót, a családon belüli erőszakot, valamint a szexuális abúzust elbeszélő regények és novellák miatt viszont hajlamos kirekeszteni a nőket „*a komoly irodalom (előkelő öltönyös) világa.*” (Tönkö, 2020)

E kirekesztés nem feltétlen a térválasztás miatt történik meg, hanem azok miatt a témák miatt, amelyek e terekhez tapadtak és tapadnak a megkövült irodalmi hagyományok és a társadalmi elvárások nyomán. A fajsúlyos műfajok megítélése kapcsán tehát, implicit módon, a privát tér továbbra is pejoratív helyként jelenik meg, amely végérvényben hajlamos lehet kirekeszteni a női írókat az irodalmi kánonból, és hozzájárulni szimbolikus földrajzi elszigeteltségükhöz a szakmán belül. Márpedig „*a nők nem írhatnak úgy, mint a férfiak, mert nem járhatták a világot úgy, mint a férfiak, nem kereshették a veszélyt, nem tesztelheték létük határait,*

nem háborúzhattak egymás ellen és nem dulakodhattak a hatalomért.” (Fox-Genovese 1980, 195.)

Mindemellett, vagy mindezt alátámasztva, az is megfigyelhető, hogy a női szerzők gyakrabban vívják ki az irodalomkritika elismerését abban az esetben, ha a férfiak által dominált és „előretolt” irodalmi hagyományokhoz köthető témákat járják körül – amelyek javarészt publikus terekhez köthetők (Kocsis, 2021). Lehetséges, hogy Tompa Andrea történelmi monstruma, az *Omerta*, amely az ötvenes évek Kolozsvárjának és környékének történelmi változásait mutatja be, többek között amiatt helyezte el a szerzőt a nívós hazai írók sorában – természetesen a kiváló esztétikai megformáltság mellett –, mert nőként, talán tudattalanul, a magyar nyelvterületen messzire nyúló hagyománnyal rendelkező, és az elmúlt három évtizedben új erőre kapó történelmi regény műfaját választotta (Bokányi 2005), amely sokáig férfiak által dominált műfaj volt (Gárdonyi Géza, Herczeg Ferenc, Kodolányi János, Závada Pál stb.), és ezáltal elismert zsáner is.

Ezzel szemben olyan műveket, mint Finy Petra *Madárasszonya*, amely egy anya-lánya terhelt kapcsolatáról szól, és egyébiránt korlátozott térhasználattal (családtagok otthona és a családi házhoz közel eső kert) és természeti képekkel él, szinte teljesen figyelmen kívül hagyott a hazai irodalomkritika. Megeshet, hogy ennek az áll a háttérében, hogy a kritikusok könnyebben használják a személyes és családi történeteket feldolgozó alkotásokra az ún. „női irodalom” jelzőt, amelyet bár a feminista teoretikusok vezettek be a hetvenes években, az elmúlt évtizedek során pejoratívan épült be az irodalomkritikába, és javarészt olyan művekkel kapcsolatban hozzák összefüggésbe, amelyek nem a történelmi távlatokat, inkább az egyén, és legfőképpen a nők megéléseit helyezik középpontba. A „női regényt” például a következőképp definiálta Gero von Wilpert a nyolcvanas években: „a) nők által írt, általában témájában is a nők élményei körül forgó regény, a női irodalom része, b) értékelő mozzanatot nem tartalmazó tartalmi minősítés, általában egy nő életéről szóló regény, c) szűkebb értelemben a bestseller-irodalom körébe tartozó sajátos műfaj, amely a szerelmes regénnyel áll közeli rokonságban.” (Mitgutsch, n. d.)

A fiktív genderterek kapcsán továbbá – a kritizálható kánonképzés mellett – a történelmi emlékezet problematikáját is érdemes megemlíteni. A fizikai értelemben vett, bejárt városhoz szorosan kapcsolódik a leírt és szimbolikusan megalkotott város (Tóth-Varga, 2019), így tehát az emlékek, életesemények és történelmi pillanatok is sok esetben a publikus tér szövetén keresztül kerülnek kifejezésre. Ezek részt vesznek a történelmi emlékezet megalkotásában, amelyből, egyértelműen, az otthon maradó nők kimaradnak, mindez pedig tetten érhető akkor is, ha e történetek irodalmi alkotásokban képződnek meg. A kollektív emlékezet „egy adott csoport által megosztott emlékeket jelenti [...], amely a társadalmi identitás fő összetevője,” (Bai, 2023,

66. o.) az irodalom pedig a kollektív emlékezetet rögzíti, legyen szó történelemről, kulturális identitásról vagy hagyományokról (Bai, 2023).

Amennyiben a történelmi emlékezethez mindössze a publikus terekben játszódó, férfiak által megtapasztalt és kezdeményezett csaták, politikai intrikák, nagy hatású döntések és egyéb cselekedetek kapcsolódnak, úgy a nők, akik ugyanezeket a nehéz történelmi helyzeteket javarészt privát terekben élték át – például úgy, hogy rájuk törték az ajtót, és erőszakot követtek el rajtuk –, kimaradnak ebből, ez pedig azt a tudást hagyja rá a következő generációkra, hogy a nők tragédiái nem a kollektív memória részei.

A kollektív emlékezet és a szerzőnők kanonizálódásának kérdéskörén túl az olvasói tudásgenerálást is érdemes még megemlíteni. Az internet korában nehéz lenne amellet érvelni, hogy az irodalom kiemelt szerepet tölt be szemléletmódunk alakításában, azonban az olvasás, legyen szó digitális vagy nyomtatott fiktív történetekről, világteremtő kognitív folyamat (Erl, 2011), amelyben az író és története vezeti képzeletőrönket, és részben a szerzőn múlik, hogy olyan, a mi valóságunkkal párhuzamos fiktív világot képzelünk-e el, amelyben természetes, hogy a városok és otthonok gender alapon kerülnek felosztásra, vagy sem. A nem kellőképpen reflektált kötelező olvasmányok, valamint a kortárs és a közeljövő kulturális hagyományát alakító irodalmi művek hosszú távon hozzájárulhatnak e torz tükör továbbéléséhez, de a fentebbiek alapján természetesen az irodalommal szorosan összefüggő irodalmi kánonformálásnak vagy épp az oktatásnak is fontos szerepe lehet ennek megerősítésében vagy ledöntésében.

KONKLÚZIÓ

„A tér a nemi identitás kialakulásának alapja,” fogalmaz sarkosan Huning (2014, 21), és az irodalmi szövegekben megmutatkozó, „hibernálódott” térbeli genderfelosztás újratemelheti azt a szimbolikus tudást és hatalmi egyenlőtlenséget (Perregaux, 2005), amely a férfiak és nők helyét urbánus és nem-urbánus, privát és publikus helyszínekre osztja.

E tanulmány nem amellet érvel, hogy a bemutatott problémákra az a megoldás, hogy a női szerzőket arra sarkalljuk, helyezték el női karaktereiket a publikus terekben és olyan attitűddel ruházzák fel őket, amilyennel a férfi szereplők bírnak. Szintén nem az a célja, hogy a férfi szerzők művészi elképzeléseit korlátozza. Az esszé célja, hogy rámutasson, a tudatosabb térhasználat hozzájárulhat ahhoz, ne kezeljük evidenciaként, hogy az otthon a nő tere, míg a város a férfié, valamint hogy kihangsúlyozza, a városi flangálás, a városi terek belakása és használata a nők joga is – nemcsak a valóságban, hanem az irodalomban is. Továbbá a privát terekhez tapadó traumák nem kisebb értékűek, mint a publikus terekben megtapasztalt egyéni és kollektív

tragédiák. Ezek figyelembevételével tudatosabb kánonformálást érhetünk el, hiszen nem a történet tematikáján keresztül férünk hozzá annak értékéhez, hanem a terek megkövült szimbolikájának tudatában, és az ehhez tapadó műfaji egyenlőtlenségek szempontjai alapján is vizsgálhatjuk a műveket.

Az irodalomba írt terek világok részei, amelyeket nem csak olvasóként és „irodalomcsinálóként” érdemes tudatosan kezelni. A fiktív genderterekre az oktatásban is érdemes hangsúlyt fektetni, legyen szó közoktatásról, egyetemi oktatásról vagy designedukációról. Az irodalom ugyanis világteremtés, nem kizárólag olyan értelemben, hogy a szerző képes kitalált világokat teremteni, hanem akként is, hogy képes alakítani a valóságunkat, így hát „[...] valamiféleképpen kulcsfontosságú szerepet tölt be közös világunk formálásában.” (Østenstad 2010, 215)

A feminista geográfusok (Massey, McDowell, Fenster) szerint a városok társadalmi nem alapú kialakítása és használata (például a nők szabad mozgása, babakocsival is használható közterek és megállók stb.), a nők funkcionális hiánya nem a városokhoz adódó plusz réteg, hanem a városok szerkezetébe épült probléma (Perregaux, 2005). „A narratív tudás pedagógiai módon működik, oly módon, hogy a tudástermelő olyan helyzeteknek teszi ki, amelyek megmutatják, hogy a tudás történelmileg és kulturálisan specifikus jelentésekhez van kötve.” (Gilman 2013, 647 o.) Amennyiben tehát a férfi szereplők szabad térhasználatát és a női karakterek privát terekhez való rögzültségét, valamint a veszélyes urbánus milió képét evidenciaként fogadjuk el, és az olvasó számára sem kérdőjeleződik meg, adja magát a kérdés, minek hatására kezdeményezné egyáltalán egy tervező a férfiakra szabott városi terek újragondolását, annak érdekében, hogy például élehetőbbé tegye azokat a nők számára?

Többek között ezért is lenne érdemes integrálni az irodalomoktatást (critical reading, reading cities, close reading) a designoktatásba, ugyanis az irodalmi terek kritikai elemzésével nemcsak tudatos térlátásra sarkallhatjuk a tervezőket (építészeket, formatervezőket, várostervezőket), hanem az inkluzív gondolkodás felé is terelhetjük őket. Susan Yelavich, az irodalom- és designelmélet metszéspontjainak kutatója állítja, az építészeti tematikájú irodalmi munkákkal nemcsak környezetünk bizonyos, a valóságban kevésbé érzékelhető építészeti aspektusaira világíthatunk rá, hanem az azokhoz tapadó érzelmi-szenzitív pontokra is, mindez pedig tudatosabbá teheti a tervezőket és növelheti az empátiájukat (Yelavich, 2021), esetünkben a társadalmi nemekhez tapadt toposzok és a nők térbeli korlátozottsága iránt.

Villanelle vagy épp Nana története is arra utal, hogy a nőkre veszélyek leselkedhetnek a publikus terekben, amelyeknek fontos tudatában lenni tervezőként, amikor urbánus terek megalkotásáról vagy újratervezéséről van szó, mindazonáltal a családon belüli abúzusról

szóló történetek is fontos párbeszédet indíthatnak el a biztonságos női zónák kialakításának szükségességéről. Mindez pedig már a design fiction módszerhez és annak oktatásához is elvezethet bennünket, amely a narratív eszközök (például irodalmi művek) kritikus megközelítésén keresztül igyekszik tervezőket, olvasókat, kutatókat bevonva hozzájárulni egy jobb közeljövő kialakításához.

IRODALOM

Bai, Liyun. 2023. „The Philosophy of Collective Memory in the Novel *The Buried Giant* by Kazuo Ishiguro.” *Journal of Aging Studies* 66: 101164
<https://doi.org/10.1016/j.jaging.2023.101164>

Bokányi Péter. 2005. „...Ahogyan sosem volt« A történelmi regény változatai napjaink irodalmában.” Doktori dissz. ELTE.
<https://doktori.btk.elte.hu/lit/bokanyi/tesiek.pdf>

Butler, Judith. 2015. *Notes Toward a Performative Theory of Assembly*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
<https://doi.org/10.4159/9780674495548>

Collie, Natalie. 2013. Walking in the City: Urban Space, Stories, and Gender. *Gender Forum* 42: 4.

Cox, Katharine. 2018. „Postmodern Literary Labyrinths: Spaces of Horror Reimagined.” In: *The Palgrave Handbook to Horror Literature*. Szerkesztette Kevin Corstorphine és Laura Kremmel. London: Palgrave Macmillan. 339–52. https://doi.org/10.1007/978-3-319-97406-4_26

Daphne, Spain. 1993. „Gendered Spaces and Women's Status.” *Sociological Theory*: 11 (2): 137–51. <https://disegno.mome.hu/>
<https://doi.org/10.2307/202139>

Disegno Cfp. 2023. <https://disegno.mome.hu>

Erikson, Erik H. 1964. „Inner and Outer Space: Reflections on Womanhood.” *Daedalus*: 3. 582–606.

Erl, Astrid. 2011. Literature as a Medium of Cultural Memory. In: *Memory in Culture*. London: Palgrave Macmillan. 144–11.
https://doi.org/10.1057/9780230321670_6

Fletcher, Judith. 2008. „Women's Space and Wingless Words in the Odyssey.” *Phoenix*: 62: 1–2. 77–91.

Fox-Genovese, Elizabeth. 1980. „The New Female Literary Culture.” *The Antioch Review*: 38 (2): 193–217. <https://doi.org/10.2307/4638299>

Fraser, Arvonne S. 1999. „Becoming Human: The Origins and Development of Women's Human Rights.” *Human Right Quarterly*: 21 (4): 853–906. <https://doi.org/10.1353/hrq.1999.0050>

Garvey, Joanna X. K. 1995. „City Limits: Reading Gender and Urban Spaces in Ulysses.” *Twentieth Century Literature*: 41 (1): 108–123.
<https://doi.org/10.2307/441717>

Hanawalt, Barbara A. 1998. „Medieval English Women in Rural and Urban Domestic Space.” *Dumbarton Oaks Papers* 52. 19–26.
<https://doi.org/10.2307/1291776>

Hermann Veronika. 2020. „Dicsőség a kószálónak. Megjegyzések a flâneur társadalomtörténetéhez.” *Apertura.hu* nyár. <https://www.apertura.hu/2020/nyar/hermann-dicsoseg-a-koszalonak-megjegyzesek-a-flaneur-tarsadalomtortenetehez/>.
<https://doi.org/10.31176/apertura.2019.15.4.4>

Huning, Sandra. 2014. „Deconstructing Space and Gender? Options for »gender planning«.” *Les Cahiers du CEDREF*: 21. <https://journals.openedition.org/cedref/973>. <https://doi.org/10.4000/cedref.973>

Johnson, Louise C. 1990. „Gendering Domestic Space: A Feminist Perspective on Housing.” *New Zealand Journal of Geography* 90 (1): 20–24. <https://doi.org/10.1111/j.0028-8292.1990.tb00290.x>

Juárez, Fernanda Pérez-Gay és Louise Toutée. 2023. „The cognitive neuroscience of literary fiction: Bridging biomedical sciences and health humanities.” <https://osf.io/preprints/psyarxiv/5fs84>.
<https://doi.org/10.31234/osf.io/5fs84>

Kocsis Katica. 2021. „Létezik-e férfi irodalom? *Kultura.hu*, február 8. <https://kultura.hu/ferfi-irodalom/>

Kukkonen, Karin. 2024. „Designs on consciousness: literature and predictive processing.” *Philosophical Transactions of the Royal Society B*: 379/1895. <https://royalsocietypublishing.org/toc/rstb/2024/379/1895>.
<https://doi.org/10.1098/rstb.2022.0423>

Kuzmičová, Anežka. 2014. „Literary Narrative and Mental Imagery: A View from Embodied Cognition.” *Style*: 48 (3): 275–93.

Marchiselli, Chani. 2014. „The Flapper and the Flâneur: Visuality, Mobility, and the »Kinaesthetic« Subject in the Early Twentieth Century American Press, 1920 to 1930.” *Americana: The Journal of American Popular Culture*: 13 (2P2). <https://www.proquest.com/docview/1718224998?sourcetype=Scholarly%20Journals>

Massey, Doreen. 1994. *Space, Place, and Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Mithgutsch, Anna. (n. d.) „Mi az, hogy »női irodalom«”? C3. <https://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre24/24mitg.htm>

Østenstad, Inger. 2010. „Literary Worldmaking. In: *Cultural Ways of Worldmaking*. Szerk. Vera Nünning, Ansgar Nünning és Birgit Neumann. Berlin: De Gruyter.

Perregaux, Myriam. 2005. „The city as gendered space: a reading of three literary texts in the light of feminist geography. *SPELL: Swiss Papers in English Language and Literature* 17: 179–194. <https://www.e-periodica.ch/digbib/view?pid=spe-001%3A2005%3A17%3A%3A182#182>

Purnamasari, Violy. 2021. „The Homeric Epics and Gender Relations: What can we learn from the Greek Mythology.” *Medium*, február 15. <https://violy.medium.com/the-homeric-epics-and-gender-relations-what-can-we-learn-from-the-greek-mythology-7a84f1376d20>.

Stefanovska, Ana. 2019. „Female Relays, Rice-Workers and Flâneuse: The Geo Parler Femme in Renata Viganò’s Work.” *Humanities*: 8 (1): 25. <https://doi.org/10.3390/h8010025>

Tönkö Vera. 2020. „Az irodalmi nő.” *Magyar Narancs Online*, július 18. <https://magyarnarancs.hu/konyv/az-irodalmi-no-130772>.

Whiting, Kate. 2022. „The Book Character Gender Gap: AI Finds More Men in Fiction Than Women.” *World Economic Forum Online*, május 13. <https://www.weforum.org/agenda/2022/05/books-gender-gap-ai-women/>

Yelavich, Susan. 2021. „The Uses of Literature in Design Pedagogy.” <https://susanyelavich.com/2021/05/22/the-uses-of-literature-in-design-pedagogy/>

Young, Iris Marion. 1980. „Throwing like a Girl: A Phenomenology of Feminine Body Comportment Motility and Spatiality.” *Human Studies*: 3 (2): 137–56. <https://doi.org/10.1007/BF02331805>

